

MILJENKO JERGOVIĆ

Tibor Varady: čovjekova sudbina gonetana iz odvjetničkog arhiva

Objavljeno: 13.02.2016

Od javnih arhiva za pisca su obično dragocjeniji privatni arhivi: porodični albumi, škatulje s dokumentima, svjedodžbama, uvjerenjima, katastarskim izvucima, pismima iz rata, novogodišnjim čestitkama, ladice do vrha pune prastarih računa, ratnih mjenica, dokumenata o konfiskaciji imovine, potvrda o konverziji valute ili o uplaćenim narodnim zajmovima, kojekakvih tiskanica, ispunjenih i neispunjenih... Pa onda slučajno zaostali kancelarijski registratori, do vrha puni dokumentacije davno nestalih poduzeća, džepni notesi s telefonskim brojevima cijeloga jednog nestalog svijeta, rokovnici, imenici, kalendari... Sve ono što je zaostalo iza velikih čišćenja i spremanja, te smjene generacija, kada bi djeca čistila kuće i stanove od pisanih potvrda i uvjerenja pokojnih roditelja. Za obične ljude, u njihovim svakodnevnim životima, sve su to samo gomile starog papira – uz tek pokoju fotografsku ili rukom pisanu memorabiliju od koje zadrhti srce – koje treba što prije izbaciti iz kuće. Za pisca, međutim, većeg blaga niti nema. Svijest o arhiviranju je svijest o sjećanju. Tako je to u javnom i u privatnom smislu. Arhivi su rudnici prošlosti. Čovjek je sve ono čega se sjeća – i, uglavnom, ništa više od toga – arhiv je hram njegove duše.

Tibor Varady (1939.) jedan je od najuglednijih pravnika u ovom ubogom dijelu svijeta. Studirao je u Beogradu, doktorirao na Harvardu, početkom šezdesetih kratko je radio u očevom odvjetničkom uredu u Zrenjaninu, da bi nakon toga započeo strelovitu znanstvenu karijeru. Od 1980. redovni profesor na Pravnom fakultetu u Novom Sadu, a od 1993. profesor na Srednjoeuropskom sveučilištu u Budimpešti. Gost je predavač po velikim američkim sveučilištima. Bio je ministar pravde u Vladi Milana Panića, a od početka dvijetisućitih i

zastupnik SR Jugoslavije, Srbije i Crne Gore, te Srbije u sporovima pred Međunarodnim sudom pravde u Haagu...

Ali sve ovo ne bi bilo naročito zanimljivo, barem ne ovome čitatelju, da se Tibor Varady jednom davno nije vrlo aktivno bavio književnošću, da nije bio u uredništvu prevratnog književnog časopisa *Uy Symposion*, koji je izdavan na mađarskom jeziku od sredine šezdesetih i koji, bez ikakve sumnje, spada u najznačajnije subverzivne projekte u kulturnoj povijesti istočne Europe. U to je vrijeme Varady težio da uspoređo s pravnom građi i književnu karijeru, ali je od nekih doba od toga odustao. Ostala mu je neka čežnja...

Ali ni od te čežnje ne bi bilo ništa, niti bi bila vrijedna spomena, budući da i toliki drugi pravници, sveučilišni profesori i advokati, imaju zatomljene umjetničke karijere: ili su stručnjaci za džez s diskotekom od nekoliko tisuća ploča, ili se potajice bave slikarstvom, kolekcioniraju umjetnine, o kojima znaju više od vrlo upućenih kunsthistoričara, ili povremeno sviraju violinu u orkestru državne Opere, ili cijeloga života pišu sonete... Ozbiljniji i kultiviraniji među njima ionako će jednoga dana napisati memoare. Nesretne i nedovršene zemlje se naspram onih drugih, boljih i stabilnijih, razlikuju upravo po tome što tu pravničke karijere vrijede više od književnih ili umjetničkih, pa čak i političkih, jer se u njima i u njihovim osobnim profesionalnim biografijama najjasnije zrcali povijest zajednice.

Ne bi, kažem, ni sve ovo u Varadyjevom slučaju bilo važno da nije nečega što je začudno i jedinstveno u najširem smislu riječi. Rodom iz današnjeg Zrenjanina, koji se nekada zvao Veliki Bečkerek, Nagybecskerek, pa Grossbetschkerek, Varady je iz odvjetničke obitelji s golemom tradicijom. Njegov djed Imre je 1893. u tom gradu otvorio advokatsku kancelariju, koja je od tada u neprekinutom kontinuitetu, unutar obitelji, radila sljedećih sto dvadeset godina. U tom se vremenu zbio dugi niz državno-pravnih prevrata i revolucija, pri kojima bi redovito jedan nacionalni obrazac izlazio kao pobjednički, a barem jedan kao poraženi, što je za Bečkerek kao tradicionalnu gradsku zajednicu Srba, Nijemaca i Mađara – te još ponekih, značilo i veliki potres i temeljit identitetski pretres, sve s kolonama izbjeglih i prognanih. U takvom gradiću, na križištu i granici svjetova, imperija, zaraćenih naroda, civilizacija, advokatski je posao morao biti silno zanimljiv. Ali i to bi prekrilo zaborav, ne bi bilo ove priče, niti bismo danas spominjali Tibora Varadyja, da njegovi djed i otac nisu imali neku čudnu navadu da i preko granice groba arhiviraju sve svoje slučajeve. U boljim odvjetničkim uredima, bilo gdje na svijetu, arhivi se čuvaju najdalje do isteka životnog vijeka onih na koje se odnose, a u većini kancelarija i mnogo kraće od toga. Kod Varadyjevih se, međutim, sačuvalo sve, više desetina tisuća akata, od 1893. do danas. To više nije odvjetnički arhiv, to je arhiv dragog Gospoda Boga za Zrenjanin i okolicu.

Tu čitatelj ne može a da se ne uživi u perspektivu unuka nasljednika tog beskrajnog i zastrašujućeg blaga. Da sam se rodio na njegovom mjestu, vjerojatno bih studirao pravo, ali ne zato da postanem odvjetnik ili profesor prava, nego da se do kraja života bavim iščitavanjem naslijeđenih dokumenata, njihovim tumačenjem i mogućom fikcionalizacijom. Kao racionalniji čovjek Tibor Varady je učinio drugo: ostvario je veliku karijeru, a zatim se tek pod stare dane vratio porodičnom arhivu, pročitao je manji broj sudskih spisa – pisanih ovisno o epohi: na mađarskom, srpskom i njemačkom jeziku – i proveo svojevrsnu antropološko-historiografsku analizu, od čega je nastala knjiga koja u izvorniku nosi naslov “Zoknik a csilláron, életek hajszálon”, a u skraćenom prijevodu na srpski (prevoditelj **Arpad Vicko**) “Spisi i ljudi: Priče iz advokatske kancelarije”. Knjiga je objavljena 2015. kod Akademске knjige iz Novog Sada (može se nabaviti u zagrebačkoj Superknjižari) i jedna je od neobičnijih nonfikcionalnih knjiga koju sam pročitao posljednjih godina.

Varady prati utjecaje historijskih mijena na sudbinu pojedinca, ponašanje ljudi pred sudom i unutar parnice, izmjene nacionalnih paradigmi u skladu s revolucionarnim događajima... U biti, on piše svoj odvjetnički roman, opirući se romansiraju i fikcionaliziranju, i kroz njega ispisuje biografije svoga djeda i njegovih suradnika – među njima jednoga živopisnog daktilografa – priču o vlastitom životu i životnim razlozima da bude onakav kakav jest, a onda i pojedinačne priče o zrenjaninskim nacionalnim zajednicama i identitetima: o srpskom, mađarskom, njemačkom, židovskom.

Da, u knjizi se itekako osjeti i zamah i stvaralačka žudnja neostvarenog, a pritom i neobično darovitog, kultiviranog i, što je očito, vrlo načitanog pisca. Varady piše lijepo i zavodljivo, ali ne beletrizira, što njegovim pričama, pojedinačnim poglavljima ove knjige, nanizanim kao da je riječ o svojevrsnoj kulturno-historijskoj raspravi, samo daje na snazi i uvjerljivosti. Ono o čemu on piše je život, ali nikako se ne bi moglo reći – sirov život. Sirovost bilo koje vrste apsolutno je nesvojstvena ovome neobičnom piscu.

Nadnešen nad jednom dovršenom poviješću, kao nad upravo sastavljenom električnom željeznicom na podu dječje sobe, Tibor Varady primjećuje kako se pojedine sudbine ponavljaju, kako nesreća s jednog kolektiva prelazi na drugi, i kako se danas jednima događa upravo ono što se jučer događalo drugima. Dragocjene su, recimo, epizode o stradanju i nestanku bečkerečkih Švaba, o njihovom obespravljenu i obezdomljenju, koje je provedeno na način koji se metodološki bitno ne razlikuje od onoga što je godinama ranije učinjeno Židovima. Osveta pokriva i opravdava sve.

Do Prvoga svjetskog rata Veliki Bečkerek pripadao je Austro-Ugarskoj, i naravno, ugarske vlasti činile su sve da potisnu srpski slavenski element. S Prvim svjetskim ratom prilike se mijenjaju, situacija se preokreće, tako da Srbi potiskuju Mađare. Iz povijesne perspektive to je uzajamno traumatično, dok je iz perspektive svakodnevnog života običnih ljudi sve to samo razlog da se čovjek pokuša snaći: između ostaloga i tako što mijenja položaje i ponašanja, mijenja vlastiti jezik i identitet, prilagođava ga novim prilikama. Gradovi na granicama, ili na križićima nacija i jezika, mjesta su radikalnih i pouzdanih identiteta – tu svatko zna je li Mađar ili je Srbin, je li Nijemac ili je Židov – ali nigdje, kao na granici, čovjek nije i još nešto osim onog što jest. Tako se, ako to zatreba i ako zaišće Moloh historije, od jednog Srbina može načiniti sasvim pristojnog Mađara, kao što je 1945. bilo Nijemaca koji su se od logora i protjerivanja spasili tako što su se, poput kameleona, pretvorili u Mađare i Srbe.

Slučajevi koje Tibor Varady obrađuje najčešće nisu dramatični, ne sadrže neku naročito inspirativnu jurističku supstancu. Nisu to slučajevi za studente prava. Tiču se uvrede, svađe, sitnih imovinskih parnica... Ali se tiču i sudbina ljudi. Da mi je osamnaest i da sam pročitao ovu knjigu, upisao bih pravo i bio advokat. Ili možda, ipak, ne bih, nego bih bio pisac.